

I.

MONUMENTELE NOASTRE ȘI OPERA COMISIEI MONUMENTELOR ISTORICE

— CONFERINȚĂ ȚINUTĂ ÎN 1937 —

Prea-Sfințiților și doamnelor și domnilor,
Conferințele acestea au un tâlc pe care trebuie să-l spun de la început. Fiindcă timp de o săptămână nu se dau reprezentații aici la Teatrul Ligii Culturale, și mie nu-mi place să văd gol locul unde s'a întâmplat de am putut clădi ceva, atunci am inventat, — mărturisesc în toată sinceritatea —, conferințele acestea, pentru ca sala Teatrului să nu fie goală. E drept că publicul a găsit mijlocul ca sala să fie aproape goală, dar cei cari au binevoit să mă asculte în această seară sânt așa de distinși, încât mă răsplătesc de persoanele care n'au niciun interes pentru subiectul ce m'am simțit dator să-l înfățișez.

Și iată de ce. Când n'are Românul ce să facă, se duce să vadă o clădire care se găsește în stare rea, sau i se pare, — foarte dese ori i se pare numai —, și atunci el caută un responsabil. Cel mai bun lucru este fără îndoială să se întrebe Românul, dacă este din localitatea aceea, ce a făcut *el* pentru ca monumentul să se găsească în această stare, să se întrebe ce ar fi putut face pentru ca monumentul să se găsească într'o stare mai bună și, dacă-și va face acest examen de conștiință, va constata că în această biserică a intrat foarte rare ori. De obicei cei mai puțin merși la biserică sânt cei cari atacă prin presă, care este foarte primitoare pentru astfel de atacuri. Comisiunea este antipatică, nu știu pentru ce, presei române, dar să fi mers întâiu în biserica aceasta, s'o cunoască bine, s'o fi văzut cum era înainte și să se întrebe dacă nu cumva s'au făcut oarecare schimbări și dacă nu se cuvine, în loc de atacuri, și oarecare recunoștință Comisiei cu mijloace foarte puține, și în ce privește funcționarii, și în ce privește sumele înscrise în budget.

Vă pot spune de la început că noi ne luptăm acum să avem ceva mai mult de trei milioane pentru toate clădirile ce sânt în România. Suma aceasta, ce fusese odinioară, a fost redusă, și acum noi o cerem. Iar, când mi s'a spus că aş putea cere și mai mult, am spus: nu, fiindcă lumea se

sperie și nu vom avea nici măcar cele trei milioane de odinioară.

Pe de altă parte, înainte de a se plânga cineva presei și înainte de a primi presa însăși cu atâta

Fig. 1. — Biserica mănăstirii Cotmeana.

bunăvoință plângerile, înainte de aceasta poate că ar fi fost bine să se vorbească puțin și cu slujitorii bisericii care se găsește în stare rea. Fiindcă vă voi aduce înainte un cas. Iată părintele episcop de Argeș este aici, și am vorbit, la Senat, despre biserica mănăstirii Cotmeana. Noi ne-am gândit de atâta vreme la Cotmeana. Acum aproape zece ani am fost acolo și am asistat la lucrul ce se făcea. Cotmeana era în stare de desăvârșită ruină: din vechea biserică a lui Mircea este numai partea

din fund, tot ce se află în față e un adaus târziu, o parte din secolul al XVII-lea, iar alta, fără îndoială, din epoca Fanarioților, căci atunci se făceau clădiri butucănoase cu clopotniță mare de-asupra. Deci eu am fost de față când se făcea lucrarea. Acum aflu de la părintele episcop, care caută să

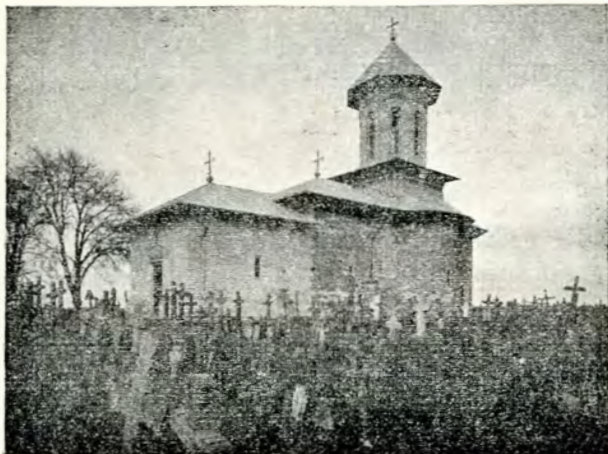

Fig. 2. — Biserica din Roata, Vlașca.

facă, în marginea mijloacelor ce le are, tot binele în eparhie, aflu că ferestrele sânt într' anumită stare și că nici interiorul nu se presintă bine.

Niciodată însă n'a primit Comisiunea niciun raport. Comisiunea n'are ochi de linx să vadă în toate colțurile din România: nu le putem vedea pe toate, dar preotul este acolo ca să înștiințeze autoritățile bisericești și Comisiunea. Fără îndoială, sânt stricăciuni care la început înseamnă prea puțin; cu câteva sute de lei se pot drege, dar ele așteaptă ani de zile, în care timp se critică o operă de care lumea habar nu are.

În urmă am făcut această experiență și cu Hurezii. Stareța de acolo se găsește în cam rele relații cu arhitectul nostru, d. Athanasescu, și, poate ca să-i facă necaz, nu pornește reparații care se pot face cu veniturile mănăstirii, ba, de câte ori cădea câte ceva din plafon, trecea paguba în sama d-lui Athanasescu. Dar, acum, în timpul din urmă, am întrebuințat mijloace mai practice și neajunsurile acelea, care nu erau așa de mari, au fost reparate.

Și noi avem conștiința că, în marginea unui buget așa de mic, și, nimeni dintre noi nefiind plătit aici, este o jertfă de timp pe care o facem. Și pentru „Buletinul Comisiei“, care se vinde puțințel și în țară, dar se cere în străinătate, publicație foarte frumoasă, pe care eu o îngrijesc foarte de aproape în însăși tipografia mea, unde lucrez și cu pagubă numai să iasă cât se poate mai bine. Ceia ce dăm acolo este cu desăvârșire

gratuit, dar noi avem conștiința că folosim monumentelor așa de iubite de noi. Ne folosim, în marginea acestui buget așa de redus, cu funcționari cari sânt neconținut la lucru și sânt plătiți mult mai puțin decât la orice lucrare particulară, de și umblă pe toate drumurile, ca secretarul al doilea al Comisiunii, care a descoperit foarte mult în acest domeniu, — secretarul însuși, membru corespondent al Academiei Române, d. Virgil Drăghiceanu, neputând fi împovărat cu asemenea sarcini. Al doilea secretar deci, d. Victor Brătulescu, și acum mai că era să se înece în drumul pe care l-a făcut la biserica de la Roata, pe care veți vedea-o în proiecțiuni și veți aprecia ce se poate face atunci când o clădire este reparată de Comisia Monumentelor Istorice. Da, noi în condițiile acestea sântem siguri că lucrăm mult și facem bine. Pentru a învedera lucrul acesta, înainte de a vă prezenta o parte din ce am făcut în acest an, aș ținea să adaug ceva, tot în parentesă.

Amintind că și acele două milioane ale bugetului nostru trebuie să le cerșim la orice ocazie și înainte de a vă arăta o parte din ce am lucrat în acest an, vreau să vă aduc însă aminte cum au fost îngrijite monumentele înainte de formarea Comisiei, și veți vedea că este incontestabil un progres, în ce privește ostenele și mai ales metoda cu care se cheltuiesc aceste ostenele, din timpurile mai vechi până acum.

Monumentele acestea ale noastre nu se poate

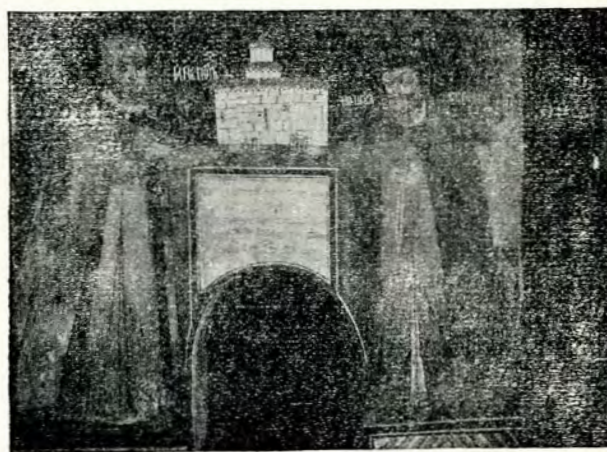

Fig. 3. — Biserica din Roata, Vlașca. Ctitori.

zice că n'au preocupat, în ce privește repararea lor, în afară de clădiri proprii, pe Domnii de odinioară. Am adunat, acum câțiva ani, mențiuni din cronici în ce privește ce au făcut cei din secolul al XVIII-lea. De exemplu, cu meșteri aduși din Ardeal, cu meșteri unguri, — și a fost și un cutremur de pământ în momentul acela, așa că

au căzut niște cărămizi în capul Ungurilor, dintre cari au și murit —, Grigore Matei Ghica, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, a lucrat la Golia, unde sânt multe elemente adause prin aceste reparații.

Adaug că, odinioară, și Vasile Lupu a luat o

Fig. 4. — Roata, Vlașca. Fresce.

măsură în ceia ce privește o clădire mai veche. Nu mai vorbesc de Vodă-Brâncoveanu, care a ținut samă de toate frumoasele clădiri pe care le amenința ruina, și pretutindeni îl întâlnești în această calitate pe dânsul. Se poate spune de Brâncoveanu ceia ce Constantin-cel-Mare, om

Fig. 5. — Biserica mănăstirii Golia, Iași.

foarte gelos, a spus de Împăratul Traian: „Acesta e ca iarba care se prinde de ziduri“, *herba parietaria*. Tot așa a fost, printre Domnii vechi, Brâncoveanu, care, une ori, ne-a indus în eroare și pe noi. Eu am crezut, astfel, foarte multă vreme, că la Cozia el *este* într'adevăr ctitor. Toată clădirea însă este a lui Mircea, și s'a adaus doar ceva pe vremea lui Neagoe Basarab în materie de pictură:

un părete din pronaos este și acum zugrăvit pe fond albastru, cum se făcea la sfârșitul secolului al XIV-lea, iar în icoanele care sânt din vremea lui Neagoe, asămănătoare cu icoana cea mare de la Snagov, se vede un nou stil, influențat de Italia. Brâncoveanu a adaus deci numai pridvorul, care nu se potrivește cu restul clădirii, iar noi am făcut ce am putut pentru ca, reparând, să

Fig. 6. — Biserica mănăstirii Golia.
Cadrlul de piatră al ușii principale.

armonisăm întru câțva o biserică de la 1380 cu partea adausă la dânsa peste trei sute de ani.

Dar în epoca Fanarioților s'a reparat foarte puțin, cum s'a și clădit foarte puțin, pentru că se știe care erau groaznicele nevoi bănești ale lor, storși neconținut de Turci și cari, pe lângă aceasta, se schimbau foarte des dintr'o țară în alta, ca și din Domnie în mazilie. Nu s'a putut lucra decât foarte puțin în această epocă, de și la Biserica Dom-

nească din Târgoviște, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, s'a lucrat bine de un Fanariot, și, dacă n'ar fi fost grija acestui Domn fără strălucire d'inaintea

Fig. 7. — Biserica mănăstirii Cozia înainte de restaurare.

anului 1800, n'ar fi rămas poate această biserică.

Au venit stăpânitorii din sângele nostru după 1834. Foarte buni gospodari, lipsiți însă și de

Fig. 8. — Cozia. Frescă.

simț istoric și de gust artistic, și, pe lângă aceasta, la noi nu erau oameni cari să poată servi pentru astfel de reparații, așa încât ei s'au adresat la Austrieci.

Au fost aduși meșterii austrieci și li s'au dat pe mână clădirile noastre cele vechi. Ce au făcut ei, este de plâns. De exemplu, la Mănăstirea Dealului toată fresca a fost acoperită cu tencuiala cea mai resistantă: am ciocnit ici și colo și am văzut că există încă vechea frescă, dar vă puteți închipui cu ce greutate s'ar putea desface. Am văzut, în urmă, că la Mistra, în Pelopones, unde sânt fresce admirabile, a început un lucru de *grataj*, care se face cu o chibzuială foarte mare, ca nu cumva să se zgârie fresca, și apoi se întrebuințează anumite mijloace pentru ca să învie această frescă care a suferit garescum. La noi nu sufăr frescele, de obicei, de acoperirea cu tencuială, ci de adausul picturii în ulei, așternută de oamenii dintre 1870-90, și pe care noi, de câțiva ani de zile, o ștergem pretutindeni. Nu vreau să insist, dar este un lucru foarte ușor și

Fig. 9. — Biserica mănăstirii Cozia după restaurare.

chiar foarte plăcut. Se pune peste ulei un badijonaj, se așteaptă vre-o zece minute, și, după aceea, uleiul se duce cu desăvârșire și răsare fresca veche. E una din cele mai plăcute surprinderi pentru acela care putie la cale o astfel de lucrare, care se face aici, în Regat, cu grijă, de pictorul Tomescu, un artist foarte distins.

În ce privește Ardealul, trebuie să spun că s'a procedat, prea adesea, cu o barbarie, o grosolănie fără păreche în ce privește vechea artă, care s'a dat pe mâna oricui. Era mai ales un pictor bulgar, care a răposat în urmă, Kabadaiev, care luase în căsătorie o Sălișteancă și se naturalisase în felul acesta: și câte o biserică de prima ordine a fost dată în sama lui. Biserica din Ocna Sibiului este astfel o dovadă de ce era capabil să facă acest primitiv.

Sistemul acesta aplicat la pictură este absolut

detestabil. Dar așa au lucrat și Domnii Regulamentului Organic, când au stricat Bistrița olteană. Pretutindeni unde este numele lui Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei, aceasta înseamnă schimbarea cu desăvârșire a vechiului caracter, nu numai în ce privește fresca, înlocuită cu tot felul de zugrăveli de acestea apusene, dar și în ce privește chiar construcția. Astfel, palatul cel mare de la Tismana, cu crenelurile de de-asupra și cu vâpsitul acela galben, aparține epocii de la 1840-50.

În vremea aceasta a fost un singur om care a înțeles și care, mai târziu, după ce s'a retras definitiv, părăsind țara unde a fost Domn și caimacam, s'a retras, și din iubire de natură, de artă, în Italia, la Capo di Monte, împreună cu iubita lui, contesa Suchtelen, și a și murit acolo, lângă Neapole: este vorba de Alexandru Ghica. El, când era vorba să se facă transformări undeva, a spus: acestea sânt lucruri foarte delicate, care trebuie făcute cu cea mai mare grijă, și prin urmare nu vă grăbiți, adică: nu întrebuințați metode pripite, care strică totul.

Când a venit Domnul Carol, el știa ce se făcea

Fig. 10. — Mănăstirea Dealului.

în Germania pe vremea aceia. Este de ajuns să-și amintească cineva de opera odioasă a Benedic-

tinilor de la Beuron, cari au stricat destul în Italia prin amestecul lor în arta cea veche. Aceasta se

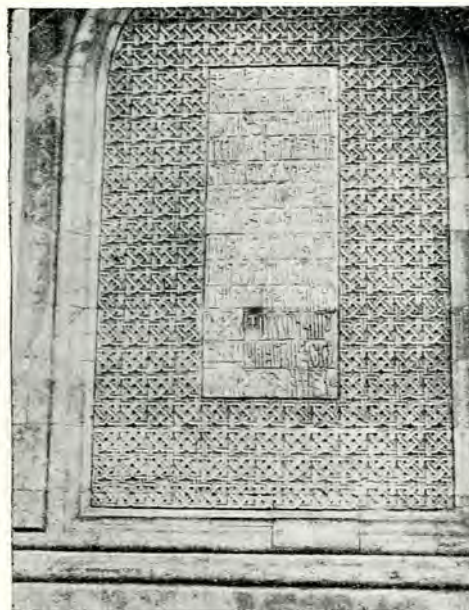

Fig. 11. — Mănăstirea Dealului. Panou de piatră sculptată cu pisană.

poate vedea și în celebra mănăstire a Benedictinilor din Monte Cassino, în fostul regat de Neapole, unde au lucrat în felul acesta. Dar atunci nu s'a mai lucrat cu Austrieci, ci s'a recurs, supt nu știu ce influențe, poate a lui Alexandru Odobescu, care a fost secretar al Legației noastre din Paris, la un Frances Leccomte du Noüy, pe care nu-l putem ierta pentru ce a făcut. Am făcut cândva o interpelare la Cameră împotriva sistemului lui¹. Era un despot în acest domeniu, lucrând ca un ministru, având o ordonanță specială, în care amesteca și rosturile sale de reparație bisericească și rosturile de economie casnică. Eu am cetit câteva ordonanțări de acestea, care nu aveau a face nici cu arhitectura, nici cu pictura bisericilor care i erau încredințate. Era din școala vestită a marelui arhitect frances, Viollet-le-Duc, care a stricat și la Paris, în Sfânta Capelă și, puținel, și la Notre Dame, mai mult însă la catedrala din Lausanne, așa încât era o întreagă școală în felul acesta, pe care a introdus-o la noi, și rezultatul a fost cu desăvârșire desastros. Cel mai caracteristic rezultat al acestei școli este însăși biserica unde odihnesc regii României și în care s'a respectat numai arhitectura, și încă și aceia răzăluită și zugrăvită cu lazur și aur, spre marele entusiasm al sensibilibilor de la noi, în frunte cu profesorul de Istoria Artelor, d. Tzigara-Samurcaș, a cărui competență în acest domeniu se caracterizează prin

¹ V. Iorga, *Discursuri parlamentare*, I^a, I^a, București 1909.

aceaia că într'o conferință a spus cum că la noi fiecare Domn venia cu stilul său. Vă puteți aminti câți Domni au fost, și, dacă unul venia în mai multe Domnii, aducea deci de fiecare dată alt stil: cum

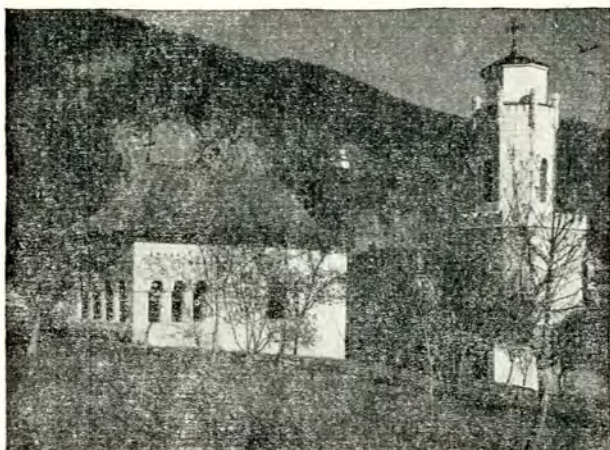

Fig. 12. — Bolnița mănăstirii Bistrița.

Constantin Mavrocordat a fost de unsprezece ori, înseamnă că singur represintă unsprezece stiluri. La Argeș s'au înlocuit vechile fresce, care din fericire sânt păstrate la Museul pe care cu atâta

Fig. 13. — Biserica episcopală din Curtea-de-Argeș.

osteneală am izbutit să-l facem la Casa Crețulescu, scoțând din pivnițele Universității aceste frumoase lucruri de artă, care, acolo, ori nu se vedeau, ori se vedeau rău, ori erau amenințate chiar să fie pierdute. Dar a trecut câțeva vreme și un ministru care a venit pe urmă, d. Mihalache,

cred, a vrut să dea afară Museul pentru o comisiune.

Sistemul nu s'a aplicat pretutindeni, dar amenința, dacă ar fi trăit, să ni distrugă toate vechile monumente. Așa s'a făcut cu biserica Sfântul Nicolae a lui Ștefan-cel-Mare, cu biserica lui Neagoe-Basarab, care este, cum spunea, cu foarte multă pricepere și curaj, pentru că era vorba să se combată părerea regelui Carol însuși, pictorul Teodor Aman, nu un monument, ci o piesă de zahăr pentru o cofetărie din Paris, căci de fapt este ceva asemănător între biserica episcopală din Argeș și între cea ce expune bombonieria cea mai bine asortată din Paris. Așa și cu lăcașul ieșean, cu cărămizile rose, cu fresce noi pe fond de un albastru palid și, în locul inscripției, aruncată

Fig. 14. — Biserica mănăstirii Pobrata.

undeva, sfărâmată, pierdută, o inscripție de metal corespunzând cu catapeteasma, tot de metal.

Căci, cum Lecomte du Nouÿ avea un frate care era pictor, pe care l-am întâlnit cândva, — cu privire la fratele acesta țin să mai adaug ceva —, a fost adus și el și a făcut fresce cu o stilizare, care nu are nimic a face cu aceia din vremea clădirii monumentului de la Argeș. În ele se vede și un vultur românesc care samănă perfect cu vulturul prusian, crezându-se în felul acesta că se face o deosebită plăcere regelui Carol I-ii. Este adevărat că vulturul acela a trecut și în stema actuală a țării, represintând un pui de găină care, apucat de coadă, își lungește gâtul, — una din stemele cele mai urâte care se pot închiui.

Așa s'a lucrat la Craiova, unde aveam, pe lângă

biserica familiei Știrbei, biserica lui Matei Basarab, pe care Lecomte du Noüy a transformat-o cu totul: elevii lui au lucrat cam în același fel cum lucrase el. La Trei Ierarhii din Iași, pe cari i-a șters cu peria, i-a poleit pe din afară, i-a aurit, adăugind, într'un moment de sinceritate, că opinia publică din România cere mult aur, iar în interior a introdus tot ce poate fi mai străin de arta noastră de pe vremea lui Vasile Lupu, inaugurarea s'a făcut însă cu o pompă extraordinară, ca un mare eveniment artistic. Sistemul acesta l-a apucat Gabrielescu, și, când a fost vorba să lucreze el, a aplicat același sistem, plecat de la marele arhitect francez Viollet le-Duc.

Odobescu, care a cercetat atâtea biserici de la noi și al cărui manuscript cu privire la aceste visite, cu foarte frumoase desemnuri de pictorul Trenck, l-am avut în mână, scria foarte frumos, era un arheolog foarte distins și avea o cultură artistică foarte aleasă, însă din nenorocire ideile lui în ce privește restaurarea erau cu desăvârșire ideile lui Lecomte du Noüy. Cu binecuvântarea lui Odobescu s'au făcut aceste lucrări.

Atunci s'a alcătuit și o comisie arheologică. Vă puteți închipui că n'am făcut parte din această comisie, dată fiind epoca funcționării ei, prin anii 1880. Am cunoscut mai târziu existența comisiei prin aceia că răposatul nostru coleg, un numismatic așa de distins și un om de cultură generală așa de frumoasă, Mihail Suțu, s'a prezentat la Comisia Monumentelor Istorice într'o bună zi, zicând că este membru. Nu știam nimic, de și eram președinte,

Fig. 15. — Biserica mănăstirii Cobia.

și, atunci, cu toată prietenia și delicatețea, m'am informat asupra originii acestei numiri, de care nu mai auzisem, și mi s'a spus că este din 1880, din vremea lui Odobescu. L-am primit foarte bucuros, l-am invitat totdeauna, și a luat parte la lucrările noastre până la moarte, pe baza acestei numiri.

Comisia aceasta a trecut prin multe faze, dar n'a făcut mare ispravă binecuvântând opera lui

Lecomte du Noüy și a lui Gabrielescu. Ce făcea pe vremea aceea d. Petru Antonescu, cum considera dânsul comisia și lucrările ei, acesta este cel d'intăiu strigăt de bun simț al unui om priceput. Dar ce făcuse d-sa nu avea importanță, fiind considerat ca un lucru pe de lături, de guvernele care susțineau sistemul lui Lecomte du Noüy.

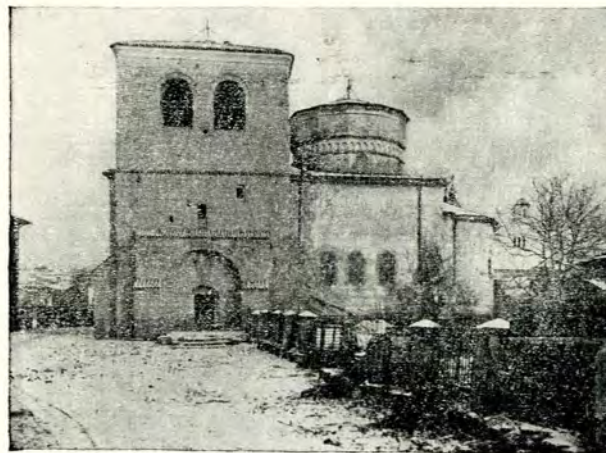

Fig. 16. — Biserica Sf. Sava din Iași, după restaurarea clopotniței.

Se credea chiar că această comisie, devenită ce este astăzi, trebuia să fie încredințată totdeauna, în ce privește conducerea, unui diletant. Comisia a trecut astfel printr'o eră Kalinderu. Din când în când mergea administratorul Domeniilor Coroanei, cu solemnitatea care l-a distins totdeauna și cu multă bunăvoință de a ajuta, din loc în loc, de se informa asupra lipsurilor care erau prezentate hotărârii sale. Aceasta prin anii 1890-1900: acum vre-o treizeci de ani.

Trebuie să vă spun că, din fericire, erau acolo la comisie doi oameni, mulțumită cărora, și în această eră, s'a ajuns și la foarte multe rezultate bune.

Iată cari sânt acești doi oameni. Unul, un admirabil gospodar, căruia îi datorează așa de mult Casa Bisericii, întemeiată cam pe vremea aceea: acela care s'a stins acum câteva luni de zile, lăsând o frumoasă bibliotecă pentru folosirea publică, Petre Gârboviceanu. Am mers une ori cu el prin mănăstiri neștiute de Dumnezeu și de oameni, și am asistat la scene foarte interesante, pentru că, pentru a înțelege unele lipsuri, trebuie să-și dea samă lumea și de calitatea oamenilor cu cari trebuie să lucreze cineva. De exemplu, undeva prin județul Râmnic la întretărirea cu județul Putna, îmi aduc aminte că, în călătoria cu Petre Gârboviceanu, am fost primiți, în mijlocul unei păduri, într'un schit, de un egumen,

căruia Gârboviceanu i-a cerut să presinte socotelile și catalogul obiectelor. În ce privește pietrele scumpe, a arătat o punguță fără s'o deschidă ca

Fig. 17. — Biserica Sf. Sava din Iași, înainte de restaurare.

să se vadă ce este înăuntru. În ce privește vitele, erau însemnați trei boi: pe unul... l-a mâncat lupul, altul era în pădure, al treilea de față. Când m'am dus în bibliotecă, m'am suit pe scară și am pus mâna pe ceva care avea înfățișare de carte, dar am auzit niște strigăte desperate ale egumenului. Acolo era comoara părintelui: într'o îndoitură erau așezate hârtii de câte 1.000 de lei... Fără să vreau, o găsisem, dar i-am făcut jurământ că n'am să destăinuiesc nimănui. A trecut câțeva vreme însă și a fost omorât de hoți.

Iată în astfel de condiții trebuia să lucreze cineva. Te poți aștepta de la astfel de egumeni să înștiințeze că ici și colo se strică poate câte ceva? Dacă nu dreg, este un mare avantaj: nenorocirea cea mare este când dreg. Crede că se pricepe, chiamă pe cine știe cine, care înfățișează orori: multe icoane frumoase de pe catapetesme au fost rase și înlocuite astfel.

Eu cred că va trebui să luăm măsuri aspre. Chiar în ce privește vânzarea obiectelor sfinte, trebuie să înceteze odată comerțul evreiesc cu lucruri de acestea. Frații Bloch fac în materie de

artă religioasă ceea ce face în materie de întindere a culturii românești un Hertz: absolut același sistem, aceiași bătae de joc. Cele mai ciudate obiecte de argint, fără valoare, turnate, înlocuiesc, din neștiința preoților, vechile odoare, care sânt date pe nimic, și este foarte bucuros părintele când aduce ceva strălucitor în locul candeliei sau acoperemântului de evanghelie de odinioară.

Dar am spus că *două* persoane au lucrat acolo. În ce privește economia, era Gârboviceanu, care avea și supravegherea la fața locului. Celalt era d. Alexandru Lapedatu, care este acum președinte al Senatului și care, pe atunci, foarte tânăr, a fost secretarul Comisiei: i se datorește în mare parte inițiativa publicării celui d'întăiu album, îngrijirea așa de aproape și făcută cu atâta iubire a „Buletinului“.

Pe urmă după ce a dispărut Kalinderu, a venit Dimitrie Onciul, care avea un interes mai mult istoric decât artistic pentru aceste monumente: preocuparea lui nu mergea în această direcție. El venia din Bucovina, unde multă vreme s'a lucrat foarte rău după metoda austriacă represintată prin arhitectul Resori, rămas din vremea străină. Noi l-am schimbat puțin pe acela care știa că nu mai este liber să lucreze ca odinioară. N'are decât să observe cineva, pentru trecut, biserica de la Mîrăuți, care este cea mai deplină tăgăduire a oricărui gust și simț istoric. Eu îmi întorc capul cu spaimă, de câte ori întru la Suceava și văd acest produs al răului gust vienes.

După Onciul împrejurările au făcut să vin eu, care am obiceiul să nu ocup un loc când nu lucrez. Și pot spune că am al doilea obicei: de

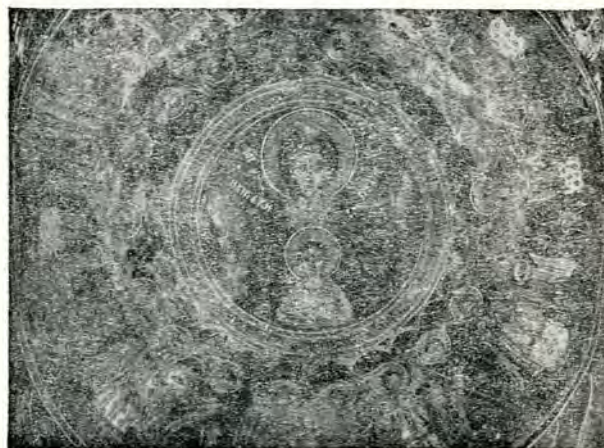

Fig. 18. — Biserica din Roata, Vlașca. Frescă.

a nu spune ce am lucrat, și de aici poate vine faptul că sântem așa de puțin înțeleși. Dacă am fi întrebuințat vechiul sistem, atunci toată lumea

ar ști ce s'a întâmplat cu cea mai ușoară adăugire de tencuială, cu spălătura cea mai lesnicioasă a frescelor celor mai fără importanță.

Din Bucovina ni se trimete acum în fiecare an un raport de ce s'a lucrat, și s'a lucrat foarte mult, și în timpurile din urmă. Și părintele episcop Visarion ni-a făcut un splendid dar din economia de cincizeci de milioane realizată asupra fondului bisericesc, care nu mai este în mâinile exploata-torilor și a funcționarilor fără grija bunului public și bunului sfânt; acuma sânt altfel de oameni, cari lucrează supt altă supraveghere și cari știu foarte bine că vor fi trași la răspundere, dacă merg pe calea rătăcirii de odinioară.

Basarabia lucrează deosebit, și se poate întâmpla să fim criticați pentru cutare lucru de acolo, dar ce-am fi vinovați când comisia locală își atribuie de la început o autonomie care continuă?

În ce privește Ardealul, este iarăși o subcomisie, în al cărei lucru nu ne amestecăm noi. Ne în-țelegem mai mult întâmplător decât administrativ,

de ceia ce se petrece aici, în Regatul de odinioară.

Acuma, după toate explicațiile acestea, cred că

Fig. 19. — Biserica mănăstirii Arnota.

fiindcă nu se trimet totdeauna raporturi de sub-comisia de acolo.

Noi sântem deci responsabili în rândul întâiu

Bul. Com. Mon. Ist. — Fasc. 96, 1938.

Fig. 20. — Biserica mănăstirii Arnota.

am convins și persoane care au putut fi influențate de anumite campanii de presă, la care noi răspundem totdeauna, dar după trecere de câteva săptămâni vine altul care strigă tot așa de nepriceput și tot așa de zgomotos împotriva Comisiei care n'a făcut ceva într'un loc unde n'o chemase nimeni. Și ce ați zice d-voastră de un doctor care ar fi făcut responsabil pentru toate casurile de boală care se găsesc în locul unde profesează el?

Voiu înfățișa acuma o parte din ce am putut face în cursul anului, cu proiecțiuni care vor arăta ce a fost înainte și ce s'a scos din nou la lumină.

Sper că și de aici va ieși o învățătură.

Îmi pare foarte bine că avem trei arhierei de față. Invitasem și pe ceilalți, dar n'au venit. Ar fi fost foarte bine să fi fost mai mulți, pentru ca să se vadă lucrul competent, îngrijit și făcut cu iubire, de și nu ia ochii, nu strălucește, ca lucrul care se face foarte dese ori la noi, cu toată bunăvoința, de oameni nepricepuți și cari de multe ori strică monumentele în așa fel, încât

orice intervenție ulterioară nu poate restabili ceea ce a fost odinioară.

de smalt, care se întâlnesc în punctul unde se întâlnesc arcele. Totul a fost acoperit de o ten-

Fig. 21. — Arnota. Fresce.

Să vă arăt întâiu ce s'a găsit la Pobrata, care este o clădire de la începutul secolului al XVI-lea, foarte bine păstrată, cu zidurile înalte.

Fig. 22. — Arnota, fresce.

Înainte de a face noi lucrarea se deosebeau firidele de de-asupra, dar nu s'au păstrat, cum este obiceiul în vremea lui Ștefan-cel-Mare, discurile

Fig. 23. — Arnota, ctitori.

Fig. 24. — Arnota, fresce.

Fig. 25. — Rebegești, Ilfov. Frescă.

cuială groasă, solidă, până ce ne-am întrebat dacă supt această tencuială nu se găsește ceva în această frumoasă ctitorie a lui Petru Rareș, și a

Doamnei Elena din familia despoților sârbi Brancovici, care a fost îndemnătoare de artă pentru soțul ei. Pe margene s'au deslușit frumoasele ferestre gotice, care cine știe, poate fiindcă era un curent care-l supăra pe cutare slujbaș al bisericii, se astupaseră aceste atât de frumoase ferestre, care se găsesc nu numai în față, dar și pe laturi.

În județul Dâmbovița este o biserică de tot interesul, a unui ctitor Bodea de prin 1580: biserica mănăstirii Cobia. Ce frumoase sânt liniile acestea ale unei arhitecturi atât de complicate pentru un cuprins așa de mic! Este un adevărat juvaier clădirea de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Erau și elemente de împodobire, care se disting așa de bine în partea de sus: paramentul de cărămizi exterioare, care de sigur că nu erau menite să fie vre-odată acoperite de tencuială. Ele au reapărut prin reparațiile făcute cu supravegherea Comisiunii.

În Iași s'a lucrat la biserica rotundă, închinată de Petru Șchiopul Sfântului Sava, în legătură cu

această mănăstire. S'a păstrat și actul în favoarea lor cu iscălitura lui, o iscălitură cu totul curioasă, fără simțul adevărat al sunetelor în cuvinte. Bi-

Fig. 27. — Biserica din Rebegești, frescă.

Fig. 26. — Biserica Rebegești, frescă.

mănăstirea Sfântului din Palestina, — el trăise multă vreme în Orient, și avea multe legături acolo, — și, pentru călugări aduși din părțile siriene, a făcut

serica a fost transformată pe urmă, clădirea de pe la 1580 fiind transformată de Radu-Vodă Mihnea, Domn strălucitor, care învățase la Veneția și care a creat în Moldova o armată, a strâns în jurul său o Curte și a fost modelul lui Vasile Lupu. Căci Vasile Lupu s'a inspirat de la Radu Mihnea, care este înmormântat la București, în biserica „Radu-Vodă“.

Din proiecțiune se poate vedea în ce stare se înfățișa biserica Sfântului Sava în partea anterioară, în pronaos, înainte de a începe să lucreze Comisia. Aici a lucrat d. Teodoru, unul dintre cei mai buni arhitecți ai noștri.

S'a dat tencuiala jos, ca să se vadă și aici ce se găsește de desupt. De biserică nu ne-am atins încă, dar avem de gând să lucrăm și acolo, înlăturând multe greșeli de gust. De exemplu biserica are două intrări: cea din față, prin turn, și o intrare pe margine, de-asupra căreia este o inscripție grecească, strămutată de cine știe unde și care nu are astăzi niciun rost. Cred că am făcut un bun dar Iașilor prin felul cum

am tratat partea cea mai slăbită, și care amenința ruina, a acestei biserici.

Dar am spus că nu se poate Comisia să-și

Fig. 28. — Biserica Rebegești. Frescă.

împlinească sarcina, dacă nu este ajutată și de lumea de acolo. Și, când am fost acum în urmă, am găsit un deposit de gunoieru cu miros pestilențial adunat din toate părțile. Lângă biserică mai sânt tot felul de colibe în care se adăpostesc niște dascăli și paraclisieri cari ar părea de mai multe ori seculari. Iar în apropiere pe locul mănăstirii este o școală de fete, a cărei clădire a costat foarte mult, dar care este încă mărgenită cu niște uluce vrednice de un sat sărac. Fără a pomeni infiltrațiile evreiești care reduc intrarea din dos la o simplă cărare, mărgenită de latrine cu zidurile umezite.

Mai departe la Snagov s'au făcut lucrări încă de acum o jumătate de veac, dar lucrările acestea n'au fost duse până la capăt. Le cerea clădirea din secolul al XIV-lea, la care s'a lucrat din nou pe vremea lui Neagoe și Mircea Ciobanul, din care cauză se găsesc și chipurile Domnului de la începutul secolului al XVI-lea, cu fiul Teodosie, și al lui Mircea Ciobanul și al Chiajnei, cu unul din copiii lor. Acolo este foarte greu să procedăm

așa cum am voi, fiindcă a existat odată un pridvor foarte bine lucrat cu pilaștri, însă cineva pe vremea lui Mircea Ciobanul a acoperit spațiile cu tencuială și pe tencuiala aceasta a pus încă odată chipurile Domnului și al Doamnei într'o pictură care este, de altfel, bună, așa încât trebuie să păstrăm această parte altfel decât cum a fost la început, ca să nu dispară pictura de pe la jumătatea secolului al XVI-lea. Acolo este un turn și lângă acesta un altul ciung și foarte urât: ne întrebam dacă într'adevăr a existat acest turn acolo, sau este un adaus mai târziu, dar am găsit acum basa turnului al doilea.

La Roata, în Vlașca, se găsește o elegantă clădire de la 1632. Nu știam de existența ei, dar sătenii au strâns bani, — sătenii sânt mult superiori în această privință orășenilor, cari strigă la gazetă și nu dau nimic, — și atunci s'au adresat Comisiei, care li-a dat tot sprijinul ei. O frumoasă clădire a ieșit din lucrul ce s'a făcut acolo.

Ctitoria este datorită unui Ioan popa, și se

Fig. 29. — Biserica Săftica înainte de restaurare.

mai pomeneste un Serafim călugărul, cu ai lui.

Interiorul a fost spălat și înfățișează astăzi o pictură destul de plăcută.

La Arnota lui Mateiu Basarab, nu ne putem lăuda că am lucrat noi la biserică. Acolo a fost

Basarab de jur împrejur au început lucrările care trebuie continuate mai mulți ani de zile.

Fig. 30. — Biserica Săftica, după restaurarea acoperișului.

un cumplit foc, sânt mulți ani de atunci, așa încât clădirile d'împrejur au fost aproape total

Fig. 31. — Safta Slătineanu, ctitora bisericii Săftica.

distruse, dar ele se refac astăzi cu banii strânși de starețul mănăstirii. La locul îngropării lui Matei

Fig. 32. — Radu Slătineanu, ctitor al bisericii Săftica.

Aici înlocuim o clădire de pe vremea lui Bibescu și Știrbei, fără niciun caracter. Am adaus, într'o

Fig. 33. — Biserica Filip, după restaurare.

formă mai corespunzătoare, o clădire nouă, modernă, în care să locuiască călugării.

Aiurea am dus o mare bătălie și am câștigat-o. Puteți merge fără multă osteneală, ca să vedeți rezultatul fericit. La Crețulești sau Rebegești (de la Rebegea), la distanță de o jumătate de ceas de București, este o biserică deosebit de prețioasă.

Fig. 34. — Biserica Filip din Vălenii-de-Munte, după restaurare.

Acum, în foarte frumoasele lucrări, de o tehnică admirabilă, care face onoare țării, începute de ingineri în jurul Bucureștilor, se caută punerea în legătură a lacurilor de acolo, și, pentru că biserica se găsea în mijloc, așa că se credea că trebuie desființată, ni s'au oferit trei-patru milioane de lei ca să consimțim la distrugerea sau la mutarea, plină de atâtea riscuri, a ei. Noi am zis: nu; nu s'a trecut peste acest nu. Astfel, prin acea minune de tehnică, au ridicat sus de tot biserica de-asupra apelor. În această bisericuță, una dintre cele mai frumoase din șesul muntean, sânt și picturi care vor fi publicate în Buletinul Comisiei.

Portretele ctitorilor sânt făcute cu foarte multă îngrijire. Șirul de sfinți, într'o grupare foarte măiestrită, corespunde cu anumite serii de acestea din bisericile sârbești ale secolului al XIII-lea. Aici pentru iconografi este mult de luat, scenele fiind tratate altfel decât aiurea și cu mișcări de o libertate neobișnuită, în colori care sânt de o extremă delicateță, roșul, galbenul predominând.

Cine face drumul de la București la Ploiești, a putut observa lângă un dubios palat modern o

biată biserică total părăsită, care era menită ruinei, la Săftica. De câte ori treceam pe acolo, mă prindea o jale. E singura clădire veche lângă București. Și atunci am încercat, într'un rând, s'o acopăr cu scânduri, și bine înțeles unii săteni au furat scândurile. Eu însă nu m'am lăsat, și ne-am apucat iarăși de lucru. Acum totul este consolidat și se va așterne tencuiala în primăvara viitoare¹. Ferestrele erau fără niciun fel de încunjurare; și li-am făcut chenare de piatră, și am fi dorit să le facem din piatră sculptată. Este o zugrăveală înăuntru care nu e rea. Jupâneasa Săftica apare alături de soțul ei.

La biserica Filip din Vălenii-de-Munte pictura cea veche în frescă era acoperită cu o tămâjeală urâtă în ulei, acoperișul fiind fără hal. Acum ea este consolidată, deschizându-se pridvorul astupat am șters tot ce este pictură în ulei afară, și am descoperit pe fronton o scenă delicată „Întrarea în biserică”, foarte interesantă supt raportul iconografic.

Cum în fund era și casa total ruinată a dascălului, mi-am zis că se poate ușor să se refacă această casă. Când a fost refăcută, am adunat icoane de jur împrejur, și, azi, are patru odăi pline de icoane, și chiar de pietre de mormânt, dintre care una din secolul al XV-lea. E unul din cele mai interesante mici Musee de la noi.

Am intenția ca de jur împrejur să se prelungească acest Museu, ca să cuprindă icoanele ce

Fig. 35. — Museul Filip din Vălenii-de-Munte, cum era.

vor mai veni, îndată ce voi avea răgaz să fac cercetări în împrejurimi².

Vă las d-voastră concluzia: dacă am pierdut vremea sau dacă am adus oarecare servicii.

¹ S'a și făcut, 1939.

² O nouă și mare clădire cu două rânduri s'a și adaus.

Fig. 36. – Muzeul de artă populară din Valenii-de-Munte.

Fig. 37. — Același, partea principală, mai nouă

Fig. 38. — Museul de artă religioasă din București.